

УДК 94 (477)

**УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ
ТА ГРОМАДСЬКІ ТОВАРИСТВА
НА ЗАХИСТІ РІДНОЇ МОВИ
В 1919-1935 РР. (МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД
СТАНІСЛАВІВСЬКОГО ПОВІТУ)**

**UKRAINIAN POLITICAL ORGANIZATIONS
AND PUBLIC SOCIETIES FOR THE
PROTECTION OF THE NATIVE LANGUAGE
IN 1919-1935 (INTERWAR PERIOD OF
STANISLAVIV DISTRICT)**

Пуйда Р. Б.,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільних наук,
директор науково-технічної бібліотеки,
Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу (Україна,
Івано-Франківськ), e-mail: puyda@ukr.net,
ORCID: 0000-0003-0438-9415

Puyda R.,

PhD in History, Associate Professor., director
of the scientific and technical library, Ivano-
Frankivsk National Technical University
of Oil and Gas (Ukraine, Ivano-Frankivsk),
e-mail: puyda@ukr.net,
ORCID: 0000-0003-0438-9415

В даній статті проаналізовано форми і засоби боротьби українських політичних організацій і громадських товариств проти порушення права дітей на навчання рідною мовою. Встановлено, які наслідки мав цей рух спротиву в населених пунктах Станіславівського повіту. Зроблено висновок, що ключову роль в організації протидії політиці денационалізації відіграли представники УНДО. Підкреслено, що попри ігнорування польською владою результатів шкільних плебісцитів, мобілізація українських сил на захист рідної мови послужила чинником збереження національної ідентичності.

Ключові слова: національна ідентичність, українська мова, Станіславівський повіт, асиміляція, плебісцит, міжвоєнний період.

This article the forms and means of Ukrainian political organizations and public associations struggle against the violation of children's right to education in their mother tongue have been analyzed. The consequences of this resistance movement in the settlements of Stanislaviv district were established. The representatives of Ukrainian national democratic association played a key role in counteracting the policy of Ukrainians denationalization. The mobilization of Ukrainian forces for protecting of their native language was served as a factor in preserving of national identity despite the neglect of the results of school plebiscite by the Polish authorities.

Keywords: national identity, Ukrainian language, Stanislaviv district, assimilation, plebiscite, interwar period.

Переслідуючи свою основну мету – повну колонізацію східногалицьких земель, польська державна адміністрація заперечувала сам факт існування українського населення. Це вилилося у практичну заборону вживання слів «українець» та «український». В усіх офіційних документах республіки 1921–1923 рр. замість них вживали архаїчні терміни «руський», «русинський» [1, с. 168]. У 1923 р. Українські учительські семінарії у Львові і Перемишлі перетворили на утравістичні [2, с. 168]. Наступним кроком до денационалізації українців у Польщі стали так звані «кресові закони», ухвалені сеймом 31 липня 1924 р.: «Про деякі положення в організації шкільництва» та «Про державну мову в адміністративних органах місцевого самоврядування» [3; 4].

Закон про мову проголосував польську єдиною державною мовою на території Другої Речі Посполитої. Її використання ставало обов'язковим для службового користування в урядових адміністраціях та органах місцевого самоврядування, а також при обслуговуванні засобів зв'язку та залізничного транспорту. Щоправда, за національними меншинами зберігалось право використовувати рідну мову в письмових та усних зверненнях до органів першої і другої інстанцій. У Східній Галичині відповідь на такі звернення мала надаватися двома мовами, але місцеві чиновники часто нехтували цим принципом і використовували виключно державну. Органи місцевого самоврядування також могли вести документацію одразу двома мовами [3, с. 1094–1095]. В. Марковський, даючи правову оцінку польському мовному законодавству, трактує його як грубе порушення конституційних принципів рівності громадян Другої Речі Посполитої перед законом [5, с. 9].

Враховуючи законодавчо затверджений статус польської мови як державної, влада намагалася забезпечити всім своїм громадянам рівні можливості для її вивчення через реформування в галузі освіти. Під «благими» намірами насправді ховалася добре продумана стратегія колонізації українських дітей вже з раннього шкільного віку. Закон про організацію шкільництва, прийнятий 31 липня 1924 р. всупереч протестам репрезентації національних меншин у сеймі і навіть представників Польської соціалістичної партії, проголосував єдиний шкільний устрій на всій території Польщі. Основним типом державних шкіл на західноукраїнських землях ставала утравістична школа, отримана шляхом злиття польських і українських навчальних закладів. Закон про освіту зберігав ознаки демократичного характеру: викладання рідною мовою в шкільних стінах забезпечувалося, якщо громада меншини складала 25% населення місцевості і більше, а батьки не менше ніж 40 учнів писали відповідні заяви. Однак ці ознаки нівелювалися наступним положенням: якщо

у школі було принаймні 20 учнів, чиї батьки прагнули для дітей польської мови навчання, то заклад автоматично набував статусу утраквістичного. Тим часом для переведення польської середньої загальноосвітньої школи у статус двомовної слід було подати аж 150 заяв і завізувати їх в урядовій установі відповідної інстанції [4, с. 1213].

Уніфікація освітніх закладів супроводжувалися їх полонізацією, до складових якої І. Шліхта відносить: запровадження польської мови навчання, насадження польського духу в навчанні й вихованні та зростання кількості викладачів-поляків за рахунок представників інших національностей [6, с. 196]. Так, викладання польською й українською мовою в утраквістичних освітніх закладах мало провадитися на засадах паритету. Але адміністрація шкіл і вчителі-поляки, які не знали української, нехтували цим принципом. Як наслідок, українською викладалися тільки «руська» мова і література, уроки релігії, фізичне виховання, образотворче мистецтво. Тоді ж як важливі природничі науки і суспільствознавчі дисципліни вивчалися виключно по-польськи.

Закон про освіту від 31 липня 1924 р. залишав національним меншинам право закладати і утримувати приватні школи з рідною мовою навчання. Але водночас він запроваджував у таких школах обов'язкове викладання польської мови і літератури, а також ведення державною мовою деяких предметів, зокрема, історії і науки про сучасність Польщі [4, с. 1213]. Незалежно від характеру школи все діловодство і листування з керівними інституціями повинне було провадитися польською мовою. Свідощтва, табелі, похвальні грамоти та будь-які інші внутрішні документи складалися одразу двома мовами [7, с. 63].

Проектуючи згадані закони, польські керівники вважали, що українці не мають яскраво вираженого національного обличчя, а тому швидко сполонізуються під впливом польської культури. Але їхні очікування несподівано отримали зворотній ефект: під тиском асиміляторської політики масова полонізація української національної меншини не відбулася. Натомість розпочалося активне відстоювання українцями власних політичних і національно-культурних прав, в тому числі й боротьба за рідну мову в школах. Потужним форпостом цієї боротьби став Станіславівський повіт: частково з огляду на те, що Станіславів був центром цілого воєводства і тут містилися численні осередки українських товариств, а частково й через те, що в місті тривалий час перебувала столиця Західно-Української Народної Республіки, тож мешканці повіту звикли бути в центрі національно-визвольного руху.

Вагому роль у захисті рідної мови і загалом у піднесенні культурно-освітнього рівня селян відіграли громадські товариства і організації,

які за словами Т. Панфілової перетворилися у «державу в державі», перебравши на себе частину державних функцій для забезпечення соціально-економічних, національно-економічних та інших важливих потреб українського населення [8, с. 27]. Наймасовішими культурно-освітніми товариствами, які програмно відстоювали українську мову, були «Просвіта» і Українське педагогічне товариство, яке з 1926 р. стало іменуватися «Рідна школа». Активну участь в діяльності цих громадських організацій брали селяни різного віку і соціального статусу, що свідчить про позитивне сприйняття роботи товариств серед селянства.

Першою спробою національно свідомих сил відстоювати право українських дітей навчатися рідною мовою стали шкільні плебісцити 1925 р. Представники Українського педагогічного товариства, вчителі-українці і греко-католицьке духовенство вели активну роз'яснювальну роботу серед селян, оповідаючи про загрози «кресових законів» 1924 р. і просячи не бути байдужими та зробити правильний вибір. Однак, попри усі зусилля, результати плебісциту у Станіславівському повіті виглядали шокуюче. До проведення плебісциту тут налічувалося 103 бюджетні школи, з них 62 – українські. Але вже 25 вересня 1925 р. з українською мовою навчання залишилося тільки 10 шкіл, зокрема, в Колодіївці, Хом'яківці, Добровлянах, Суботові, Сідлиських, Острові, Перлівцях, Височанці, Вікторіві Горішньому і Нижньому. Ще 47 шкіл стали утраквістичними, а в 46 почали викладати виключно польською [9, арк. 1].

Несприятливі для української громадськості результати, попри її порівняно високу мобілізацію, пояснюються доволі просто: влада не збиралася вести чесну гру. Плебісцит проходив в умовах постійного адміністративного тиску, фальсифікацій, шантажу, улесливих обіцянок і підкупу. Дирекції шкіл отримували згори розпорядження схилити учнів і батьків підписуватися за утраквістичні школи, а в разі відмови – повідомляти про це шкільну кураторію і чекати подальших вказівок [10, с. 1]. Нерідко заяви про перехід на двомовне навчання підписували цілком українські родини, спокусившись на запевнення шкільного інспектора про світле майбутнє дітей за умови навчання державною мовою. Приймалися навіть декларації бездітних.

Натомість декларації прихильників української мови бралися до уваги тільки після посвідчення їх автентичності нотаріусом, судом чи повітовим старостом [11, арк. 62]. Але навіть правильно заповнені і засвідчені документи не давали належного результату. До прикладу, громада Маріямполя зібрала підписи 35 батьків 60 дітей шкільного віку. Але декларації були відкинуті кураторією Львівського шкільного округу, яка, посилюючись на дані сфальшованого перепису 1921 р., заявила, що

в об'єднаній громаді села і міста Маріямпіль немає 25% населення «руської» національності. Тому початкова школа була переведена повністю на польську мову навчання. Цікаво, що ситуація повторилася й у 1933 р.: коли вже були дані нового перепису 1931 р., чиновники знову відмовили, використовуючи інформацію 1921 р. [12, арк. 1–6]. І навіть більше, в документах повітового староства Маріямполь (вочевидь місто без врахування села) розглядався як населений пункт, що не зголосився до плебісциту [13, арк. 10].

Масові порушення під час проведення плебісцитів обурили українську громадськість. Згода на ліквідацію українського шкільництва і, як наслідок, поступова втрата своєї мови і культури означала б крах національного життя українців. Тож розпочався новий виток боротьби за рідну мову в школах, пов'язаний з утворенням в липні 1925 р. Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Представники УНДО стали ініціаторами консолідації всіх проукраїнських сил у справі відстоювання національної самобутності. Протягом кінця літа – початку осені 1925 р. вони організували 5 віче, протестуючи проти фальсифікації плебісциту, у Львові, Перемишлі, Тернополі, а також розпочали збір скарг і ініціювали повторне заповнення декларацій [14, с. 104]. За даними Станиславівського воєводського управління такі несанкціоновані збори підписів відбулися в січні 1926 р. на Богородчанщині, зокрема, в Ляхівцях.

Однак найбільш ефективним знаряддям УНДО в боротьбі за українську мову стало представництво в польському парламенті. З його допомогою можна було озвучувати проблеми нацменшин на найвищому рівні і сподіватися на певні поступки, щоправда, не через політичний тиск, а в обмін на лояльність у прийнятті важливих для уряду законопроектів. Так, у серпні 1926 р. українські парламентарі змогли добитися міністерського наказу про прийняття колективних подань від батьків у справі шкільної мови [14, с. 105]. Розпочалася підготовка до плебісцитів. 12 грудня 1926 р. в Станиславові відбувся повітовий з'їзд УНДО на якому було обрано плебісцитарну комісію на чолі з парохом с. Угорники О. М. Ганушевським [15, арк. 304]. Мовне питання стало одним з предметів розгляду ще одного повітового з'їзду УНДО 31 травня 1928 р., на якому зібралося 350 делегатів [16, арк. 14]. Відстоювання прав українських дітей на навчання зрозумілою мовою також було одним з програмних пунктів товариства «Рідна школа», яке з листопада 1927 р. розпочало тісну співпрацю в цій справі з УНДО [14, с. 105]. Кооперація полегшувалася з огляду на те, що члени управліннь товариства різних рівнів були водночас членами чи прихильниками УНДО.

За таким же принципом розвивалася співпраця з «Просвітою» та іншими українськи-

ми громадськими організаціями, метою яких були ліквідація неписьменності і піднесення культурного та патріотичного рівня українців. Зважаючи на те, що «Рідна школа» в середині 1920-х рр. не володіла ані достатніми коштами, ані людськими ресурсами, необхідними для утримування приватних шкіл та ведення плебісцитарних справ, підтримка «Просвіти», яка мала широку мережу читалень (тільки в Станиславівському повіті – 72 станом на 1925 р.) [13, арк. 10] була життєво необхідною. В червні 1926 р. просвітяни повіту провели збірку коштів на утримання товариства «Рідна школа» та підшефних йому навчальних закладів з українською мовою навчання [17, арк. 47]. Практично всі заходи, які організовувалися ними, сприяли культивуванню національної самосвідомості. Зокрема, 19 травня 1925 р. товариства «Луг» і «Просвіта» організували в Сільцю маніфестацію з нагоди 66-річчя з дня смерті Т. Шевченка, яку відвідало близько 1 тис. місцевих і з навколишніх сіл: Ямниця, Тязів, Єзупіль, Вікторів. Під час заходу читалися вірші поета і лунали заклики до боротьби за українську справу в школах [18, арк. 3–4].

Готуючись до плебісцитарної акції 1932 р. та співпрацюючи з УНДО і «Просвітою», вже на початок 1930-х рр. «Рідна школа» охопила своєю організаційною мережею практично весь Станиславівський повіт. Під їхнім впливом в селах створювалися батьківські комітети при школах і плебісцитарні комісії. У Побережжі філія товариства, заснована 10 травня 1931 р., була настільки продуктивною, що в 1936 р. відкрила власний садок для 40 українських дітей під керівництвом М. Гриньків [19, арк. 86].

Неабияку підтримку рухові за збереження української мови надало греко-католицьке духовенство, яке традиційно було репрезентантом кращих якостей національної еліти. Священники були як ніхто інший обізнані з дійсним станом справ в українському шкільництві, бо мали доступ як до метричних книг, в силу своїх прямих обов'язків, так і до шкільних журналів, на правах вчителів релігії. Від початку 1926 р., на прохання керівництва УНДО, вони почали робити виписки з документів, які підтвердили факти зловживань і неправомірності під час переведення шкіл на двомовну систему. Такого роду діяльність викликала невдоволення органів місцевої адміністрації і державної поліції в Станиславові [17, арк. 43, 49]. Воно посилювалося ще й впертою відмовою Греко-католицької Церкви запроваджувати польську мову в діловодстві і листуванні, тож влада намагалася зламати її опір через кримінальні і адміністративні переслідування священнослужителів. Варто зазначити, що до середини 1930-х рр. такі справи були безуспішними в судах і тільки з 1934 р. священників почали притягувати до адміністративної,

а у 1938–1939 рр. – і до кримінальної відповідальності за «перекручування» юридичних даних у витягах з метрик [20, с. 125–127].

Спільна діяльність усіх згаданих організацій призвела до кращої активності українського сегменту під час плебісциту 1932 р. у порівнянні з 1921 р. УНДО розраховувало отримати в кожному селі необхідний мінімум у кількості 40 учнів, чиї батьки підписали б декларацію. Насправді ж результати в цілому ряді громад були набагато оптимістичніші: в Микитинцях зібрали підписи за 98 дітей, в Угорниках – за 82 [11, арк. 59, 60], в Підлужжі – за 161 [21, арк. 39], в Сільцю – за 291 [22, арк. 42], у Козиній – за 115 [23, арк. 14], а у Побережжі – аж за 304 учнів [24, арк. 42]. Однак польські можновладці заздалегідь перестраховалися на непередбачуваний випадок: 29 листопада 1930 р. Президент Польщі вніс зміни до закону від 31 липня 1924 р., згідно з якими зміна мови навчального закладу могла відбутися не швидше, ніж через сім років з часу прийняття остаточного рішення про мовний статус школи [8, с. 26]. Звісно, навіть через сім років нічого змінювати на користь українців не збирався.

Не увінчалася успіхом також спроба УНДО здобути преференції для української мови шляхом укладання домовленостей з урядом у 1935 р. – так звана «нормалізація». Подальші події продемонстрували, що польсько-українське порозуміння, яке втілювалося у нормалізаційний курс УНДО, не принесло суттєвих дивідендів останнім. Проурядова більшість надалі ігнорувала вимоги Української парламентської репрезентації у національно-культурній та політичній сфері [25, с. 50]. Яскравим свідченням цього стали зловживання під час чергового шкільного плебісциту 1937 р., коли польські чиновники демонстративно відмовлялися засвідчувати автентичність декларацій. Українська сторона подала численні апеляції, розгляд яких затягнувся на тривалий час [11, с. 109–110]. А вже у 1939 р. польський уряд взагалі відмовився від практики проведення шкільних плебісцитів.

Здобути яке-небудь суттєве розширення сфери застосування української мови, обмеженої «кресовими законами» 1924 р., легальним шляхом не вдалося. Однак сам процес боротьби, який набував чимраз більшого розмаху, стаючи масовим, послужив чинником збереження національної самосвідомості українського народу, що було відзначено навіть у звітах польської поліції [26, арк. 33]. Тим часом вичерпання механізмів мирного вирішення проблеми і посилення позицій ОУН в молодіжному середовищі, притягивав до радикалізації самих методів боротьби. Їх прикладом стали акції нічного биття шиб в будинках вчителів польської національності, що мали місце у вересні 1936 р. у Побережжі, Єзуполі, Блюдниках і Деліві [27, арк. 1, 6].

Отже, окупувавши в ході польсько-українського конфлікту 1918–1919 рр. Східну Галичину, влада Другої Речі Посполитої постійно вбачала в місцевому населенні загрозу своїй територіальній цілісності і навіть державному існуванню. Нівелювати цей страх за задумом польських керманців повинна була тотальна асиміляція національних меншин, шлях до якої вони вбачали в обмеженні сфери вживання і вивчення їхніх мов. Однак спроби колонізувати заклади освіти наштовхнулися на організовану протидію українського суспільства у формі масових протестів, плебісцитарних акцій, відстоювання культурно-національних прав у стінах парламенту. До руху спротиву долучилися всі українські політичні і громадські організації: УНДО, ОУН, «Рідна школа», «Просвіта», «Луг» та інші. Хоча суттєвих поступок з боку окупаційної влади для української мови здобути не вдалося, сам факт об'єднання зусиль свідомого й активного громадянства довкола цієї ідеї сприяв розвитку і збереженню національної ідентичності українців під владою Другої Речі Посполитої. Варто зазначити, що особливості співпраці між українськими інституціями з метою культивування національної свідомості серед мешканців західноукраїнських земель у складі Польщі все ще потребують уточнення.

Список використаних джерел

1. Алексієвць М., Парнета О. 2011. 'Український вектор у східній політиці Другої Речі Посполитої. Інкorporація Східної Галичини та колонізація українців краю', *Україна-Європа-Світ: Міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця*, Вип. 5, с. 155–170.
2. Руда О. 2015. 'Державна політика Другої Речі Посполитої в національній сфері у 1918–1926 роках', *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Історія»*, Вип. 36, с. 160–174.
3. 'Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych', 1924, *Dziennik Ustaw*, nr 73, s. 1094–1095.
4. 'Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa', 1924, *Dziennik Ustaw*, nr 79, s. 1212–1214.
5. Марковський В. Я. 2014. 'Законодавство та судова практика Другої Речі Посполитої щодо статусу української мови у Східній Галичині в міжвоєнний період (1919–1939 рр.)': Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01, Львів: *Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України*, 21 с.
6. Шліхта І. В. 2014. 'Польська vs українська ідентичності: освітня політика у другій Речі Посполитій і формування української нації', *Intermarum*, № 1, с. 194–203.
7. Руда О. 2016. 'Мовна політика Другої Речі Посполитої та Чехословацької Республіки в сфері освіти (на матеріалах Галичини і Закарпаття)', *Проблеми слов'янознавства*, Вип. 65, с. 53–64.
8. Панфілова Т. О. 2014. 'Культурно-просвітні та молодіжно-спортивні товариства й організації

Західної України (20–30-і роки ХХ століття)», *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*, Вип. 2 (33), с. 26–34.

9. Державний архів Івано-Франківської області, Ф. 6, Оп. 1, Спр. 126.

10. Польонізація українських середніх шкіл», 1925, *Діло*, 26 серпня, с. 1.

11. Державний архів Івано-Франківської області, Ф. 269, Оп. 1, Спр. 292.

12. Там само, Ф. 269, Оп. 1, Спр. 128.

13. Там само, Ф. 6, Оп. 1, Спр. 634.

14. Мосійчук Т. 2016. «Одна школа – два народи»: шкільні плебісцити в освітній діяльності УНДО (20-30 рр. ХХ ст.)», *Краєзнавство*, № 1/2, с. 102–113.

15. Там само, Ф. 2, Оп. 1, Спр. 358.

16. Там само, Ф. 269, Оп. 1, Спр. 302.

17. Там само, Ф. 2, Оп. 1, Спр. 369.

18. Там само, Ф. 269, Оп. 1, Спр. 514.

19. Там само, Ф. 2, Оп. 3, Спр. 190.

20. Марковський В. Я. 2012. «Юридична відповідальність греко-католицьких священиків за порушення мовного законодавства Другої Речі Посполитої», *Вісник Львівського університету. Серія юридична*, Вип. 56, с. 122–133.

21. Там само, Ф. 269, Оп. 1, Спр. 298.

22. Там само, Ф. 269, Оп. 1, Спр. 302.

23. Там само, Ф. 269, Оп. 1, Спр. 455.

24. Там само, Ф. 269, Оп. 1, Спр. 514.

25. Пуйда Р. Б. 2014. «Українське національно-демократичне об'єднання 1928–1939 рр. у польському парламенті», *Молодий вчений*, № 1(03), с. 48–51.

26. Там само, Ф. 2, Оп. 1, Спр. 922.

27. Там само, Ф. 69, Оп. 1, Спр. 572. Aleksiyevcz`.

References

1. Aleksiyevcz` M., Parneta O. 2011. «Ukrayins`ky`j vektor u sxidnij polity`ci Drugoyi Rechi Pospoly`toyi. Inkorporaciya Sxidnoyi Galy`chy`ny` ta polonizaciya ukrajinciv krayu», *Ukrayina-Yevropa-Svit: Mizhnarodny`j zbirny`k naukovy`x prac` na poshanu prof. M. M. Aleksiyevcya*, Vy`p. 5, s. 155–170.

2. Ruda O. 2015. «Derzhavna polity`ka Drugoyi Rechi Pospoly`toyi v nacional`nij sferi u 1918–1926 rokax», *Problemy` gumanitarny`x nauk. Seriya «Istoriya»*, Vy`p. 36, s. 160–174.

3. «Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych», 1924, *Dziennik Ustaw*, nr 73, s. 1094–1095.

4. «Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa», 1924, *Dziennik Ustaw*, nr 79, s. 1212–1214.

5. Markovs`ky`j V. Ya. 2014. «Zakonodavstvo ta sudova prakty`ka Drugoyi Rechi Pospoly`toyi shhodo statusu ukrajins`koyi movy` u Sxidnij Galy`chy`ni v mizhvoyenny`j period (1919–1939 rr.)»: Avtoreferat dy`s. ... kand. yury`d. nauk: 12.00.01, L`viv: L`vivs`ky`j derzhavny`j universy`tet vnurishnix sprav MVS Ukrayiny`, 21 s.

6. Shlixta I. V. 2014. «Pol`s`ka vs ukrajins`ka identy`chnosti: osvityna polity`ka u drugij Rechi Pospoly`tij i formuvannya ukrajins`koyi nacyi», *Intermarum*, # 1, s. 194–203.

7. Ruda O. 2016. «Movna polity`ka Drugoyi Rechi Pospoly`toyi ta Chexoslovacz`koyi Respubliky` v sferi osvity` (na materialax Galy`chy`ny` i Zakarpattya)», *Problemy` slov`yanoznavstva*, Vy`p. 65, s. 53–64.

8. Panfilova T. O. 2014. «Kul`turno-prosvitni ta molodizhno-sporty`vni tovary`stva j organizaciyi Zaxidnoyi Ukrayiny` (20–30-i roky` XX stolittya)», *Naukovy`j visny`k Uzhgorods`kogo universy`tetu, seriya «Istoriya»*, Vy`p. 2 (33), s. 26–34.

9. Derzhavny`j arxiv Ivano-Frankivs`koyi oblasti`, F. 6, Op. 1, Spr. 126.

10. Pol`onizaciya ukrajins`ky`x serednix shkil`, 1925, *Dilo*, 26 serpnya, s. 1.

11. Derzhavny`j arxiv Ivano-Frankivs`koyi oblasti`, F. 269, Op. 1, Spr. 292.

12. Tam samo, F. 269, Op. 1, Spr. 128.

13. Tam samo, F. 6, Op. 1, Spr. 634.

14. Mosijchuk T. 2016. «Oдна школа – два народи»: shkil`ni plebisy`ty` v osvitynij diyal`nosti UNDO (20-30 rr. XX st.)», *Krayeznavstvo*, # 1/2, s. 102–113.

15. Tam samo, F. 2, Op. 1, Spr. 358.

16. Tam samo, F. 269, Op. 1, Spr. 302.

17. Tam samo, F. 2, Op. 1, Spr. 369.

18. Tam samo, F. 269, Op. 1, Spr. 514.

19. Tam samo, F. 2, Op. 3, Spr. 190.

20. Markovs`ky`j V. Ya. 2012. «Yury`dy`chna vidpovidal`nist` greko-katoly`cz`ky`x svyashheny`kiv za porushennya movnogo zakonodavstva Drugoyi Rechi Pospoly`toyi», *Visny`k L`vivs`kogo universy`tetu. Seriya yury`dy`chna*, Vy`p. 56, s. 122–133.

21. Tam samo, F. 269, Op. 1, Spr. 298.

22. Tam samo, F. 269, Op. 1, Spr. 302.

23. Tam samo, F. 269, Op. 1, Spr. 455.

24. Tam samo, F. 269, Op. 1, Spr. 514.

25. Pujda R. B. 2014. «Ukrayins`ke nacional`no-demokraty`chne ob`yednannya 1928–1939 rr. u pol`s`komu parlamenti», *Molody`j vcheny`j*, # 1(03), s. 48–51.

26. Tam samo, F. 2, Op. 1, Spr. 922.

27. Tam samo, F. 69, Op. 1, Spr. 572.